

ВІДМІННІ ОЗНАКИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ

У статті розкрито основні відмінні ознаки прав людини третього покоління на прикладі права на мир, права на безпечне навколишнє середовище та права на зрівноважений розвиток. Ці права перебувають у процесі становлення, тому їх каталог, суб'єкт та ключові ознаки є дискусійними. Незважаючи на формальну невизначеність багатьох компонентів, права третього покоління мають велике значення для ефективного захисту прав першого та другого поколінь.

Ключові слова: права людини, права третього покоління, права людства, право на мир, право на безпечне навколишнє середовище, право на зрівноважений розвиток.

Дослідження прав людини третього покоління є достатньо складним завданням, адже не існує консенсусу ані щодо каталогу цих прав, ані щодо їх суб'єкта. Більше того, чимало європейських дослідників називають їх радше напрямами розвитку, *sui generis* «парасольковим концептом» [1, с. 254] для захисту прав людини. Визнання нових прав, які стають «природними і невідчужуваними», відбувається поступово, крім того, зростає кількість загальнознаних прав людини, охороняти котрі зобов'язані всі держави. При цьому конкретизується зміст як давно визнаних прав, так і нових, різні аспекти яких піддаються аналізу і нормативному опису.

Права третього покоління перебувають на етапі становлення, що відбувається, як пише професор М. І. Козюбра, завдяки «глибшому самоусвідомленню [людьми] своєї людської сутності і людської гідності» [2, с. 57]. Ці права потрібні для ефективнішої охорони та захисту прав першого та другого покоління, проте також мають власну цінність для особи та держави, а також для збереження міжнародного правопорядку. Загальним обов'язком держав, які декларують повагу до прав людини, є не тільки утримання від їх порушення, а й позитивні дії у сфері їх охорони через забезпечення юридичних, ідеологічних, матеріальних та інших гарантій реального здійснення прав і свобод людини. Щодо прав третього покоління, то їх не можна чітко окреслити як позитивні чи негативні, оскільки для їх забезпечення держави повинні не тільки утримуватися від порушень, а й вчиняти активні дії для охорони і дотримання.

Для глибшого вивчення третього покоління прав людини потрібно визначити їхні ознаки, тобто властивості, без котрих право втрачає своє значення і випадає з системи, власне ті критерії, які відрізняють одні права від інших. Права

і свободи завжди мали певні характерні ознаки, які чітко встановлювали їхні відмінності. Виділення певних прав в окрему групу має бути виконано на підставі суттєвої відмінності їх від інших прав. Виходячи з твердження, що основними правами третього покоління – для котрих існує правова основа – є право на мир, право на безпечне навколишнє середовище та право на зрівноважений розвиток¹, у цій статті запропоновано ознаки цих прав, що відрізняють їх від інших прав людини. Звісно, права третього покоління не обмежуються тільки названими трьома правами, але на їхньому прикладі можна сформулювати загальні риси, які також визначатимуть інші права цього покоління.

У міжнародних документах², що стосуються зазначених прав третього покоління, вони описуються як необхідна умова для охорони й захисту основних прав людини. Право на мир визнано першим елементом для побудови ефективної системи охорони прав людини, позаяк воєнний стан природно суперечить можливості забезпечення добра для особи. Без забезпечення права на мир право людини на життя і його захист стає абсолютно не виконуваним, незалежно від наявності численних міжнародних договорів про захист цивільного населення, визначення правил ведення війни тощо, адже кожна особа, що мешкає в зоні воєнних дій, не може бути впевненою в безпеці та захисті свого життя. З іншого боку, право на безпечне навколишнє

¹ В українській науковій літературі зазвичай уживається термін «сталий розвиток» (від англ. “*sustainable development*”), проте, на думку автора, термін «зрівноважений розвиток» у контексті прав людини є більш виправданим.

² Наприклад: Декларація ООН про виховання народів у дусі миру, 1978; Декларація ООН про право народів на мир, 1984; Африканська хартія прав людини і народів, 1986; Декларація ООН щодо питань навколишнього середовища (Стокгольмська декларація), 1972; Декларація ООН Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, 1992; та інші.

середовище є основою для забезпечення гідного життя і функціонування людини, що підтверджується теж у рішеннях Європейського суду з прав людини. Право на зрівноважений розвиток, як і розвиток *per se*, відіграє ключову роль у створенні стандартів прав людини, які є відповідними для сучасного рівня існування людства, а також досягнення однакового або хоча б наближеного рівня гарантування прав людини в усіх державах. З огляду на зазначене, першою ознакою прав третього покоління є співзалежність прав і основоположних свобод людини від прав третього покоління. На думку С. М. Кравченка, визнання цієї співзалежності поступово утверджується, хоча це відбувається з великими труднощами, адже ці права мають свої особливості та не можуть бути інкорпоровані до системи прав людини без зміни самої цієї концепції [3, с. 67].

Однією з найважливіших проблем для дослідника цих прав є невизначеність їхнього суб'єкта та складність в окресленні осіб, що відповідають за їх гарантування. Причиною цього є те, що права третього покоління можуть бути реалізовані виключно завдяки спільним зусиллям усіх учасників публічних відносин: фізичних осіб, юридичних осіб приватного та публічного права, держав та міжнародних організацій [4]. Маючи на увазі, що ці права є солідарними, можна сформулювати другу рису: неможливість їх реального забезпечення для особи без гарантування їх реалізації для всіх. Це твердження означає, що порушення будь-якого права третього покоління в певному місці тягне за собою порушення прав осіб, на котрих прямо не діяло таке порушення.

Третьою рисою є екстериторіальність. Практика екстериторіального застосування права стає досить поширеним явищем у сучасному глобалізованому світі. Такий підхід до права часто оцінюється як посягання на національні інтереси чи навіть на суверенні права держав. Однак варто погодитися з позицією Р. Мольського: «...Сьогодні жодна держава не володіє виключною і необмеженою юрисдикцією, навіть на власній території <...> Більше того, на ґрунті міжнародного права спостерігається явище “обмеження й ерозії державної юрисдикції”, хоча й ця концепція зберігає значущість, тому що повсюдно визнається, що суверенітет держави на власній території становить безперечну основу як міжнародного права в його нинішній іпостасі, так і світової політичної і юридичної системи» [5, с. 15].

У царині прав людини, особливо на Європейському континенті, охорона прав людини стала екстериторіальною, що зазвичай пов'язується

з універсалізмом прав людини. Універсалізм часто піддається сумніву та критикується³, але права третього покоління мають екстратериторіальне застосування, оскільки жодна держава не здатна гарантувати їх на своїй території, якщо вони серйозно порушені в сусідній державі. Досить навести приклад аварії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р., наслідки якої були відчутні в різних закутках планети і до сьогодні впливають на життя й здоров'я людей у різних країнах. Прикладом може бути також спір між Аргентиною і Уругваєм у справі щодо будівництва двох целюлозних заводів на річці, котра демаркує кордон між Аргентиною та Уругваєм. Конфлікт виник, оскільки будівництво целюлозних заводів через річку Уругвай загрожувало її серйозним забрудненням, що спричинило реакцію Аргентини, яка виступила проти цього будівництва. Справа розглядалася Міжнародним судом ООН (*International Court of Justice*), який постановив, що целюлозний завод не забруднює річку і його не треба закривати [9]. Конфлікт між державами закінчився лише тоді, коли було досягнуто згоди на спільний контроль за станом річки. Суд зазначив, що хоча Аргентина та Уругвай не є учасниками Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Конвенція Еспо, 1991), проте у зв'язку з діяльністю, яка може спричинити транскордонну шкоду, держави повинні проводити оцінку впливу на навколишнє середовище (далі – ОВНС), а також визнав, що тепер такий обов'язок може розглядатись як вимога звичаєвого міжнародного права проводити ОВНС у разі, якщо існує небезпека того, що запланована діяльність у тій чи іншій місцевості матиме значні негативні транскордонні наслідки. Суд постановив, що ОВНС має проводитись до реалізації проекту, а також після того, як роботи вже почались, і якщо є потреба, протягом усього періоду реалізації проекту слід постійно контролювати його наслідки для навколишнього середовища [10].

Ця справа показує, що державний суверенітет є обмежуваним у справах про безпечне навколишнє середовище, що підтверджує тезу про екстратериторіальність прав третього покоління. На відміну від прав індивідуальних, права третього покоління не можуть бути гарантовані в межах кордонів однієї держави. Кожне з цих прав завжди стосується необмеженого кола осіб,

³ У правовій науці точаться дебати щодо т. зв. м'якого і твердого універсалізму прав людини, тому що немає єдності поглядів щодо загальноприйнятності прав людини. Див., напр.: [6–8].

саме тому визнання їхньої екстратериторіальності є необхідним.

Більше того, можна припустити, що наступною ознакою прав третього покоління є належність їх різним поколінням людства. На відміну від індивідуальних прав, які зазвичай припиняються зі смертю особи, обговорювані права не належать певній особі або спільноті. Вони не лише становлять спільні цінності, їх забезпечення уможлиблює існування і прогрес для цілого людства. Визначення зрівноваженого розвитку передбачає, що такий розвиток має задовольняти сьгоднішні потреби і не унеможлилювати задоволення потреб майбутніх поколінь⁴. Порушення права на мир або безпечне навколишнє середовище позбавляє права на розвиток не лише сучасників, а й наступні покоління, які будуть змушені присвятити власне життя відбудові та відшкодуванню шкоди, заподіяної попередниками.

⁴ Визначення зрівноваженого розвитку Комісії у справах навколишнього середовища та розвитку, 1987 р.

На підставі проведеного аналізу можна виокремити такі іманентні ознаки прав третього покоління:

- 1) співзалежність з правами людини;
- 2) неможливість реального забезпечення прав третього покоління для особи без гарантування їх реалізації для всіх;
- 3) екстратериторіальність;
- 4) належність різним поколінням людства.

Очевидно, що в процесі подальшого дослідження можуть з'явитися інші ознаки, існування яких не можна виявити на нинішньому етапі. Проте на підставі зазначених вище ознак можна виокремити такі властивості прав третього покоління: це права, які належать людству в цілому, а не певній спільноті або особі. Ці права існують об'єктивно і мають натуральний характер, базуються на співзалежності між людьми, а також взаємодії людини і природи. Порушення цих прав загрожує настанням тяжких наслідків для необмеженого кола осіб.

Список літератури

1. Rosas A. Right to Development / A. Rosas // Krause C. Economic, social, and cultural rights : a textbook / C. Krause, A. Eide, A. Rosas. – Norwell, MA, U.S.A. : M. Nijhoff Publishers, 1995.
2. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 391, [1] с.
3. Кравченко С. М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник / С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич, Дж. Бонайн ; під заг. ред. С. М. Кравченко. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.
4. Vasak K. Les Différentes catégories des droits de l'homme, in A. Lapeyre / F. de Tinguy and K. Vasak (eds) // Les dimensions universelles des droits de l'homme. – 1990. – Vol. I. – P. 303 – цит. за: Algan B. Rethinking Third Generation Human Rights / B. Algan // Ankara Law Review. – 2004. – Vol. I, No. L. – P. 121–155.
5. Molski R. Eksterytorialne stosowanie prawa ochrony konkurencji [Електронний ресурс] / R. Molski // Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXIV, zeszyt 3. – 2002. – Режим доступу: <https://repozytorium.amu.edu.pl>. – Назва з екрана.
6. Osiatyński W. Prawa człowieka i ich granice / W. Osiatyński ; przekład S. Kowalski. – Kraków : Znak, 2011. – 380 s.
7. Donnelly J. The Relative Universality of Human Rights / J. Donnelly // Human Rights Quarterly. – 2007. – Vol. 29. – P. 281–306.
8. Schaumburg-Müller S. In Defense of Soft Universalism – a Modest, yet Presumptuous Position / S. Schaumburg-Müller // Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrigue Furió Ceriol. – 2008. – No. 62/63. – P. 113–126.
9. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), No. 2010/10, Judgment, I.C.J. Reports, 2010.
10. Самура А. Спір Аргентини і Уругваю з практики Міжнародного суду ООН та його роль у міжнародному праві [Електронний ресурс] / А. Самура // Екологія, право, людина. – Режим доступу: <http://www.epl.org.ua/law/mizhnarodni-dohovory/mizhnarodnyi-sud-oon/406-spir-arhentyiny-i-uruhvaia-z-praktyky-mizhnarodnoho-sudu-oon-ta-ioho-rol-mizhnarodnomu-pravi>. – Назва з екрана.

I. Ivankiv

DISTINGUISHING CHARACTERISTICS OF THE THIRD-GENERATION HUMAN RIGHTS

The article considers the main distinguishing characteristics of the third-generation human rights. These characteristics are based on the right to peace, the right to safe environment, and the right to sustainable development. The article is based on wide research of the third-generation human rights, which are viewed as the rights of humanity. Based on the analysis provided in the article, the following distinguishing characteristics are suggested for the third-generation rights: co-dependence with human rights of the first and second generations; impossibility of a real guarantee of the third-generation rights for a person without guaranteeing them for everyone; extraterritoriality; belonging of the third-generation rights to different generations of humanity. The third-generation rights are in the process of development. Therefore their catalogue, subject, and key characteristics are debatable. The rights of this generation are based on the values that require participation and cooperation of all individuals and peoples, because in the modern

community alienated existence is practically impossible. One of the most important issues regarding the third-generation human rights is a question of their subject. Humanity is the only subject that has the capacity to fulfill the requirements of the third-generation human rights. The idea of humanity as a subject of human rights is relatively new in the legal doctrine. Its introduction to the human rights discourse within the framework of the third-generation human rights could be useful for better understanding, and hence, protection of both individual rights and freedoms, as well as widely understood common good. The uncertainty in the doctrine gives a chance to take into consideration every critical argument and present a system of new third-generation rights, which is needed for the evolution of the human rights doctrine. Despite the formal uncertainty of many components, the third-generation rights are essential for the effective protection of rights of the first and the second generations.

Keywords: human rights, the third-generation human rights, rights of humanity, right to peace, the right to safe environment, right to sustainable development.

Матеріал надійшов 29.04.2016

УДК 341.24(477):341.231.14(4)

Мороз Ю. К.

ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

У статті проаналізовано роль принципу недискримінації в контексті Угоди про асоціацію з ЄС, спираючись на його значення в праві ЄС. Автор зосереджує увагу на главі 21 Угоди та порядку імплементації її норм у національне законодавство.

Ключові слова: принцип недискримінації, права людини, Угода про асоціацію з ЄС, європейські цінності, Копенгагенські критерії.

Принцип недискримінації є однією з основоположних засад права Європейського Союзу. Він закріплений як у первинних, так і вторинних актах законодавства ЄС. Загальна заборона дискримінації містилася в Амстердамському договорі 1997 р. (статті 5а, 6а), Лісабонській угоді 2002 р. (статті 1а та 5b) та Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що набрала чинності разом із Лісабонською угодою 2009 р. Для України проблема протидії дискримінації набула підвищеної актуальності у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС і, як результат, необхідністю пристосування національного законодавства до *acquis communautaire* ЄС.

Підписання угоди стало знаковою подією та символом того, що наша країна підтримує і прагне до європейських цінностей, невід'ємною складовою яких є заборона дискримінації, закріплена *de jure* ще за часів утворення ЄС.

Дослідження механізмів імплементації Угоди в національне законодавство здійснювала низка вітчизняних і зарубіжних правознавців. Серед вітчизняних науковців слід відзначити праці В. Муравйова, Р. Петрова, Я. Костюченка, І. Березовської, М. Микієвича, Н. Сороки, О. Головка-Гавришевої; серед іноземних – П. Ван Елсуwege, А. Ретман та ін. Проведені дослідження переважно мали вузький галузевий